

SZEMLE

BERTELSMANN FÖLFEDEZI EURÓPÁT

Bertelsmann a kontinens második médiabirodalma, erős versenyben az első helyért. A Gütersloh-i (Rajna-Pfalz, NSZK) kis kiadó a Bibliából gazdagodott meg. Ő lett a gideoniták európai forgalmazója, azé az amerikai protestáns mozgalomé, amely a szállodaszobákban világszerte elhelyezi esti olvasmányul a Bibliát.

Európát igazából még csak 1989 után fedezte föl – legalábbis a keleti felét. Bertelsmann volt az a kiadó, amely az egykori pártlapokat (köztük a Népszabadságot) Magyarországon privatizálta. Bertelsmann azóta jobban figyel ránk, mint azelőtt. Minap Magyarország is meghívást kapott a Bertelsmann Alapítvány díjkiosztására.

A díjat a legjobban menedzselte helyi oktatási rendszernek ítélték oda. Új-Zélandi, norvég, skót, holland, kanadai iskolák és helyhatóságok versengtek érte, a németek mellett. Magyarországról Budapest-Újpest, illetve az általa fönntartott Babits Gimnázium nevezett. A külföldiek díját egy kanadai önkormányzat és iskolakörzete nyerte. Az indoklás szerint azért, mert iskolai menedzsmentjéből egy megújuló német iskolarendszer a legtöbbet tanulhatja.

Az alapítvány – és fő kurátora, Reinhard Mohn – erre helyezi a hangsúlyt. A sikeres médiabirodalom vezető menedzsere úgy gondolja, hogy az oktatásból, ami fontosabb, mint a média, a menedzserszemlélet hiányzik. Minden együtt van a megújuláshoz, hangsúlyozta a díjkiosztó ünnepségen, mindent tudunk. Ismerjük a sikerhez vezető utakat. Talán csak a készség hiányzik belőlünk, hogy a kultúrában és az oktatásban ugyanazt a tapasztalatot hasznosítsuk, ami a gazdaságban sikerre vitt. Erre ösztönöz az alapítvány díja (ami német márkában sem kevés, kelet-európai szegénységünkről nem szólva).

A díjkiosztó ünnepséget az a gazdagság jellemezte, amely megengedheti magának a puritán eleganciát. Gütersloh – az alapítványi székhely – romjaiból varázsolódott vissza 17. századi német kisvárossá a világháború után. Bertelsmann minden – vagy legalábbis majdnem minden. A „kultúrház” – német mintára persze ez is van – zsúfolásig tele publikummal, pedig a hét közepe van, és zuhog az eső. A szünetben az Alapítvány könyveit osztogatják, ingyen. Egy téma, számos variáció: egy eddignél jobban menedzselte Európa.

Gasteyer könyvének három címe is van. Az Európai Unió a változó világban: bizonytalan erő. Meg egy újabb alcím (nem túl szerényen): Stratégiák Európa számára. Milyen stratégiák? És melyik Európának?

Európa, mondja mindjárt bevezetőjében a genfi professzor, máig a hidegháború áldozata. De hasonlító is egyben, mert egy kis Európában már-már megvalósult az egység. A szovjet birodalom megrendülése után Európába visszatérnek keleti tagjai, a közép-európai országok. Újra kell tehát fogalmaznia önmagát.

Ami persze metafora, és hogy milyen valóságot takar, azt máris naponta tapasztaljuk. A „keleti szöglet” tele olyasféle helyi és nemzetközi botrányokkal, mint amilyenek a Balkánon maradtak vissza, amikor a múlt században az ottmáni birodalom kiszorult onnan. Vallási és nemzeti ellentétek. Megbízhatatlan és megvesztegethető közigazgatás. Büszke és elmaradott intelligencia. Archaikus tudás, múzeumi művészet, érintetlen természet. És ijesztő pazarlás élővel, élettellel. A szeméthyegyek már-már az égig érnek, akárcsak az eladhatatlan termékek. Az emberek elhasználtak, betegek, mérgeztettek, sugárfertőzöttek. Aki tud, menekül, tömegesen.

Képes-e civilizálni és pacifikálni ezt a keleti szögletet Európa? Curt Gasteyer szerint van rá esély. Az a bizonyos stratégia négy elemre épül. Válgják az Uniót az új Európa szervezőjévé. Legfontosabb külpolitikai céljai közül arra összpontosítson, ami ma és valójában elérhető. Építsen koalíciókat, semlegesen és pragmatikusan, hogy képes legyen cselekedni, lépni. És gyakoroljon nyomást is, ha kell, a kontinensen egyedülálló gazdasági befolyására.

Több tag, több felelősség. Az ismert stratégiai kutató nem kételkedik abban, hogy az Uniót szélesíteni kell. Csak abban kételkedik, hogy ilyen körülmények között lehet-e hosszú távú stratégiát kialakítani. Talán majd később. Most a tűzoltás, a „rendbetétel” van napirenden. Visszatérés „a normális-hoz”.

Az Európai Unió – eltérően a Szent Szövetség Európájától – jogállamok szövetsége. Egy európai stratégiához jogharmonizáció kell, jogharmonizációhoz pedig előbb jogi reform. Mely területeken?

Herrnfeld, a Jogszerűen európai című kötet szerzője szerint mindenekelőtt az alkotmányjogban. A visegrádi országok új (vagy módosított) alkotmányaiban már nem szerepel a Párt vezető szerepe. Helyét az alkotmány és annak garanciái veszik át. Új alapokra kell helyezni az állam és az egyén viszonyát. Szabadságot kell teremteni az egyéni vállalkozásnak. Be kellett venni az emberi jogok alapvető listáját, és ami fő, a visegrádi országok alkotmányaiba át kell emelni a nemzetközileg elfogadott jogszabályokat.

Jogharmonizációt mondunk ugyan, de nem egészen ezt értjük rajta – ez a tanulsága az esettanulmányoknak, ame-

lyeket a szerző-szerkesztő összegyűjtött (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország). Valójában annak az építménynek a kiegészítéséről van szó, amelynek csúcán többet nem az egyes országok alkotmányai állanak, hanem a nemzetközi jog normái. Ne tagadjuk, ez bizony alá-, fölérendelődés. A nemzeti alapdokumentumok nem a nemzetek törtériáiban gyökereznek, hanem a nemzetközi egyezményekből vezetődnék le. Ezt fedi a könyv címe is: Európának lenni – jog által. Vagyis nemcsak születésileg, nemcsak kulturálisan, nemcsak gazdaságilag. Elfogadni és gyakorolni azt az alá-, fölérendelődést, amelyet egy új, nemzetek feletti jog fokozatosan kialakít.

Weidenfeld kötete szerint (Közép- és Kelet-Európa a csatlakozás útján) Észtország-Lettország-Litvánia, Lengyelország-Csehország-Szlovákia-Magyarország-Szlovénia, illetve Románia-Bulgária egyazon úton menetel: a csatlakozás útján. Persze, amint ezt a közölt ország tanulmányok mutatják, nem egyforma gyorsan.

Ime, a kipipálendő feladatok (checklist). Demokrácia és stabilitás, jogharmonizáció, kül- és biztonságpolitika, gazdasági reform, társadalmi közérzet, integrációs fölkészülés. A társadalmi közérzet – hogy az imponáló listából most csak egyet említsünk – föl kell dolgozza a múltat, a régít csakúgy, mint a rözelemúltat. A közvéleményben új identitás kell formálódjék, amelynek alapja nem a nemzeti múlt, hanem a közös európai örökség.

Ha csupán ezt az egyet vesszük, bizony, az sem könnyű föladat. A csavar kettős. A lerombolt identitások helyére kelene újat „építeni”, de úgy, hogy az ne a múlthoz, hanem a jövőhöz vezessen. Pontosabban ne egy „szeparatista”, hanem egy „integrációs” múlthoz. De hát épp ez az, ami Európa keleti térfelén csaknem megoldhatatlan. Van itt integrációs múlt épp elég. Bizánctól Rómán, a Habsburgokon, a törökön, az oroszon és a poroszon át a németig és a szovjetig éppen elég. Jobb, ha oda nem térünk vissza. Csakhogy akkor mi köré építsük az „integrációs közvéleményt”? Talán egy reménybeli gazdasági föllendülés és egy még meg sem tapasztalt politikai demokrácia köré? Amerre most mozog Európa közepe, az nem ez. Csehek a szlovákoktól, ukránok az oroszoktól, horvátok és szlovének a szerbektól és montenegróiaktól, lombardok a szicíliaiaktól. (katalánok az asztúriaiktól, bajorok a keleti tartományoktól) elszakadni akar-nak inkább, mintsem kapcsolódni.

Weidenfeld kötete problémákat és kilátásokat ígér, s az elsőt alaposan körülírja. A második: Az inkább ránk, a reménybeli uniós tagokra van bízva, mert sem Brüsszelből, de még csak Gütersloh-ból sem látszik tisztán.

Brunner kötete teljességre törekszik, amikor a kisebbségi problematikát vizsgálja (Nemzetiségi problémák és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában). A kifejezésről, úgy látszik nem lehet lebeszélni az angol nyelvű szakírókat: Európa keleti felét legföljebb csak udvariasságból szokták Közép-Európának titulálni. Pedig a probléma, amit a kötet vizsgál, föl-

sem vehető anélkül, hogy Európa keleti felét kulturálisan nem értelmeznénk. Bizánc és Róma konfliktusa – mint politikai konfliktus – persze a régmúlté. Az a kulturális konfiguráció azonban, amit magával hozott és maga után hagyott, máig kísért.

Ahogy nem máig kísért az európai iszlám. Bosznia-Hercegovina népét egész a háborúig nem ismerték el bosnyáknak, holott mi már a századfordulón találkoztunk bosnyákokkal Budapest nagyobb piacain. Aminthogy a görög-török ellentét is, a balti-orosz ellentét is kulturális konfigurációkban jelenik meg.

Brunner ugyan alaposan végigpásztazza a különféle meghatározásokat (nép, nemzet, kisebbség, politikai entitás, nemzeti identitás), a ténylegesen létező kulturális konfigurációk megértéséig azonban, sajnos, nem jut el. Miért működik korruptan a levantei gazdaság? Miért erőszakos a balkáni politika? Miért nem elég rugalmasak a balti államok? Miért követelnek autonómiát a magyarok? Miért fogadják el a mudzsaheddin támogatást a bosnyákok? Megannyi kérdés, amire csak e kulturális konfigurációk elemzése révén nyerehetünk választ.

Valamit segítenek az esettanulmányok (több nemzetiségű államok, régi kisebbségek, újabb kisebbségek, speciális kisebbségek stb.). Mégsem visznek tovább annál, amit tudunk, illetve gyantitunk: hogy a föderalizmus mint területi elv és az autonómia mint személyes jogelv még mindig a jobb fájdalomcsillapítók közé tartoznak.

1987–88 fordulóján, emlékszem, még meghökkenést okozott, ha valaki nálunk nyíltan parlamenti demokráciát, európai integrációt és szabad piacgazdaságot követelt. Ezek a kifejezések a közbeszédben mára, sajnos, diszkreditálódtak vagy elferdültek (honi politológusaink újra „polgári demokráciáról” beszélnek, mintha még mindig volna „szocialista demokrácia”). Weidenfeld és munkatársai azonban komolyan veszik az eredeti célkitűzéseket. Testes kötetükben azt nyomozzák, hogy hol is tart ez a kettő: demokrácia és piacgazdaság Kelet-Európában.

A szerkesztő szerint Európa nyugati fele különös felelősséget visel Európa keleti fele iránt. Az átmenet sokkal komplikáltabb, mint azt a politikusok és szakértők eredetileg gondolták (s valljuk meg, mi is). A társadalmi közállapotokat újra kell építeni, és ez nem kevés idő, nem kevés energia. Európa keleti felén pedig újra egy „beteg ember” fekszik (vagy lábadozik?): az egykori szovjet birodalom. Ilyen körülmények közt egy „összeurópai fölépítmény” segít, ami az elszigetelt gazdaságok, kultúrák és államok egyfajta globalizációjának eredménye, egyben az elősegítője is.

Stratégiák Európa számára: ez a címe annak a projektnek, amit a Bertelsmann Alapítvány éveken át szellemileg is, anyagilag is támogatott. A függőségek új rendszere – tenné hozzá a szemleíró, ha cinikus akarna lenni. De nem cinikus, hanem optimista és emelkedett. Így hát inkább új felelősségről beszél.

(C. Gasteyer: *An Ambiguous Power*; H. H. Herrnsfeld: *European by Law*; W. Weidenfeld [ed.]: *Central and Eastern Europe on the Way into the European Union*; G. Brunner: *Nationality Problems and Minority Conflicts in Eastern Europe*; W. Weidenfeld [ed.]: *Demokratie und Marktwirtschaft in Osteuropa*. Gütersloh: Bertelsmann Foundation, 1995–96.)

Kozma Tamás

EURÓPA VERSENYBEN

Az Academia Europea tanácsa 1990 februárjában úgy határozott, hogy egy olyan munkacsoport működését támogatja, amely európai perspektívában tárgyalja az oktatás modern társadalomban betöltött szerepét. Az egy éves projectben több szakértő dolgozott 1990 áprilisa és 1991 szeptembere között, s a kötet 1992-ben már meg is jelent a Pergamon Press-nél. A projekt legfontosabb kérdéseinek összeállítója és a kötet előszavának írója a tanács elnöke, T. Husén. A kötet célja az elnöki előszó szerint olyan átfogó kérdések megválaszolása, mint pl. mi az oktatás szerepe ma Európában, ill. az európai integrációs folyamatban. Az oktatás ma Európában betöltött szerepének kérdése szinonimája annak a kérdésnek, hogy mi a szerepe az oktatásnak az egyre növekvő komplexitású, technikai; és egyre nagyobb mértékben meritokratikussá váló társadalmakban, ahol a társadalmi státusz megszerzése és/vagy megtartása egyre inkább az elsajátított tudás mennyiségén és minőségén múlik – s hogyan jelenik meg mindez az oktatási rendszerben, milyen funkciók kerülnek előtérbe az oktatás területén. Az oktatás európai integrációs folyamatban betöltött szerepe olyan konkrétabb kérdésekre fordítható le, mint pl. hogy milyen hatással van az integrációs folyamat az oktatásra, az európai oktatási rendszerek közelednek-e egymáshoz, s meg tudják-e ugyanakkor őrizni sajátos nemzeti különállásukat. A munka deklarált igénye, hogy az oktatást ne az iskolák és osztálytermek világára szűkítve, hanem tágabb perspektívába helyezve vizsgálja, s ne egyes országokat tárgyalva, azokat összevetve vessen föl az európai oktatás kérdéseit, hanem a közös nevezőt keresve, a közös kérdéseket „európai” szinten fogalmazza és válaszolja meg. Ez utóbbi igényénél fogva érdekes lehet a kötet elolvasása után feltenni a kérdést: mivel az ilyenformán több is, kevesebb is, mint egyes nemzetek oktatási rendszereit érintő aktuális kérdések, fölvetődik, vajon mennyire ismer magára egy-egy ország a közös kérdések, problémák megfogalmazásában, s a közös kiutak megjelölésében?

A kötet első fele az európai integráció kérdéseit (európai identitás, nemzetek közti kooperáció, és nemzeti oktatási rendszerek, stb) s a múlt és a jelen legfontosabb oktatáspolitikai

tendenciáit tárgyalja (az oktatás világváltsága, a középfokú oktatás reformjai, szakképzés, decentralizálódás, szabad iskolaválasztás, az oktatás minősége, stb), a második fele a jelenben Európában felmerülő sajátos, új problémákat veszi sorra, azokat az új kihívásokat, amelyekre az oktatásnak ma válaszolnia kell (a család és a társadalom megváltozott egymáshoz való viszonya, a természettudományos tárgyak, az idegen nyelvek oktatása, a kisebbségek kérdése, vizsgák, tanárképzés és az oktatás gazdasági összefüggései). Az utolsó fejezet a kihívásokat és a lehetőségeket összegzi. A jelen könyvismertetésben a tárgyalt témák mindegyikén nincs módunk végigmenni, csak a legáltalánosabb és az európai integrációval összefüggő kérdéseket igyekezünk összefoglalni.

Az európai szintű koordináció az oktatásügyben nem újkeletű jelenség, már a 70-es évek végén megindultak egyeztetések, tárgyalások közös elvekről, együttműködési lehetőségekről. Az integrációs folyamat felgyorsulásával azonban az államhatárok mára eltűnőben vannak Európa térfélpérről, megindult a kommunikáció és a mobilitás, a kereskedelem és a munkaerő mozgása, Európa egységesülése felgyorsult. Mindeközben a világgiacon a növekvő verseny megkérdőjelezte az egységesedő Európa fölényét, az amerikai és a kelet-ázsiai országok komoly konkurenciát jelentenek az európai áruk számára. Kérdés, hogy az oktatás milyen szerepet játszik ebben a versenyben, van-e összefüggés Japán és az USA gazdasági fölénye és az iskolakötelezettség hossza közt (Japánban a 18 éves tanulók 95%-a tanul még az iskolarendszer keretei közt, Európában csak 50%-uk). Az európai országoknak válaszolniuk kell a gazdasági kihívásra, jórészt az oktatási rendszerek átgondolása és átalakítása révén.

De önmagában az európai integrációs folyamat következtében átalakuló keretek miatt sem maradhat változatlan az oktatás Európában, s nem tarthatja meg a hagyományos etnocentrikus vonásait. Az egyes országoknak, sőt az egyes régióknak, térségeknek is közeledniük kell egymáshoz, különösen a volt szocialista országok alkotta keleti tömb, s a pluralista demokráciák alkotta nyugati országok közeledése elkerülhetetlen. Európa ugyanakkor nem homogén sem nyelvi, sem kulturális értelemben, gazdagsága éppen sokszínűségében rejlik. Az oktatás felelőssége ebben a vonatkozásban is nagy: meg kell teremtenie mind a változást, mind a változatlanság, a megmaradás feltételeit. Az oktatás területe erősen kötődik adott országok kultúrájához és nemzeti hagyományaihoz, s jelentős szerepe van a nemzeti identitás kialakításában is – az etnikailag és kulturálisan sokszínű Európának e sokszínűségét kell az oktatás segítségével megtartania. Az oktatás a fenti okokból nemzetállami keretek közt kell maradjon széles körben elfogadott általános vélemény szerint. A ma is sokszínű európai oktatási rendszerek sokszínűsége várhatóan megmarad – ahogyan nem következett be harmonizáció az elmúlt évtizedekben sem az iskolaszervezetben, számos ország megtartotta tripartit rendszerét, s többen ma kezdenek ehhez visszatérni. Az oktatásügy egészének